

**Національна академія наук України
Інститут історії України
Центр досліджень історико-культурної спадщини України
Головна редакційна колегія «Зводу пам'яток
історії та культури України»
Управління культури
Закарпатської обласної державної адміністрації
Обласна редакційна колегія тому «Звід пам'яток історії та культури
України: Закарпатська область»**

**Звід пам'яток
історії та культури України.**

Закарпатська область

**(Матеріали до багатотомного
«Зводу пам'яток історії та культури
України»)**

Київ – 2017

Звід пам'яток історії та культури України. Закарпатська область [Електронний ресурс] / НАН України. Інститут історії України; Центр досліджень історико-культурної спадщини України. – К., 2017. – 413 с. – (Матеріали до "Зводу пам'яток історії та культури України")

Анотація

Публікуються матеріали до тому Зводу пам'яток історії та культури України по Закарпатській області.

На території Закарпатської області знаходиться чимало унікальних пам'яток історико-культурної спадщини України. На поч. 2015 р. у краї під охороною держави було 1637 пам'яток, зокрема: археології – 494, історії – 523, архітектури та містобудування – 302, монументального мистецтва – 93. У Зводі будуть подані дані про 8 пам'яток науки і техніки, 41 пам'ятку садово-паркового мистецтва, 175 ландшафтних парків.

Найбільшою комплексною пам'яткою національного значення, яка представлена всіма видами пам'яток є Ужгородський замок. Перлинами Закарпаття вважаються Мукачівський замок «Паланок», Хустський та Невицький замки-фортеці. До складу комплексних пам'яток відносяться й фортифікаційні споруди часів Першої та Другої світових воєн, зокрема «Лінія Арпада». Пам'ятки археології, серед яких 13 включені до списку пам'яток національного значення, представляють Закарпаття з доісторичних часів. Пам'ятки історії пов'язані з видатними просвітянами, митцями, науковцями, освітянами, представниками духівництва, військовими та політичними діячами краю, якими пишається вся Україна. Представлені пам'ятки сакральної мурованої та дерев'яної архітектури, дві з яких включені до списку всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО в номінації «Дерев'яні церкви Карпатського регіону України». У матеріалах тому Зводу висвітлені твори монументального мистецтва, створені видатними архітекторами, скульпторами, художниками України та Європи.

Авторський колектив:

С. Пеняк (керівник), М. Алмашій, І. Баум, Д. Бендас, М. Берец, Г. Божук, І. Бровді, Н. Вакула, М. Вегеш, В. Воробйов, О. Гаврош, Ф. Гамор, З. Гренджа-Донська, І. Грибанич, Є. Григора, З. Гудченко, Д. Данилюк, О. Довганич, О. Зубовська, В. Єпішев, В. Канюк, Й. Кобаль, В. Комендар, І. Король, І. Коршинський, І. Латко, Т. Літераті, І. Мандрик, Л. Мацкевий, М. Найпавер, І. Небесник, В. Олашин, М. Олашин, І. Олійник, Р. Офіцинський, В. Пагіря, М. Паранич, П. Пеняк, І. Попович, М. Потушняк, М. Приймич, К. Присяжний, О. Приходько, С. Пруниця, П. Рак, Т. Росул, Л. Сахарова, Я. Свида, М. Сирохман, Н. Сліпченко, В. Слободян, О. Супруненко, І. Сьомочкін, М. Сюсько, О. Торохтін, Ю. Туряниця, Д. Федака, П. Федака, С. Федака, Л. Філеш, Л. Філіп, І. Філь, В. Химинець, І. Хланта, В. Шеба, В. Шевченко, І. Шманько, О. Штефаньо, І. Яременко.

Рецензенти:

к.і.н. С. Кот (керівник), к.і.н. Т. Катаргіна, к.і.н. Г. Денисенко, к.і.н. П. Скрипник, к.і.н. О. Титова.

Упорядники:

к.і.н. С. Кот (керівник), к.і.н. Т. Катаргіна, к.і.н. Н. Ковпаненко, пров. інж.-дослідник Н. Томіна.

м. Ужгород

Ужгород — обласний центр (1946), місто обласного підпорядкування, районний центр — входить до Списку історичних населених місць України з датою заснування — 8 ст. Розташований на українсько-словацькому кордоні на заході області в підніжжі південних відрогів Карпатських гір на берегах р. Уж. Найвища точка міста 260 м, найнижча — 120 м. Протяжність р. Уж через місто 10,5 км, функціонують 7 мостів. Тут проходить залізниця Солотвино–Чоп–Львів, шосе Братислава–Київ. До столиці України 788 км шосе і 898 км залізницею.

Площа міста – 40 кв. км, населення – 115,6 тис. осіб (2014).

У середньовіччі місто називали *Castrum Hung*, *Hungvar*, *Ungvár* та ін., з 1919 – Ужгород. Назва виводиться від р. Уж. Уперше місто згадано 1154 р. під назвою Гункбар (Унгу) на карті з описом, яку склав арабський географ Аль-Ідрісі для норманського володаря Сицилії Рожера II.

Ужгород належить до поселень, які існують тисячоліттями. Долиною р. Уж прямує зручний шлях через Карпати (Ужоцький перевал) на простори Східної Європи.

Давня частина міста лежить на правому березі Ужа, навколо Замкової гори і на південних схилах Кадубецького гірського масиву. Це вулиці Капітульна, А. Волошина, Корзо, Ф. Корятовича, Підзамкова, Підгірна, Собранецька, Цегольнянська, О. Духновича, М. Берчені.

Правобережжя Ужгорода розкинулося на семи пагорбах: Замковий, Кальварія, Університетський, Червениця, Шахтинський, Оноківський, Горянський. На лівому березі починається Закарпатська низовина. Місто умовно поділено на 17 мікрорайонів: Боздош, Болотина, Вербник, Галагов, Горяни, Доманинці, Дравці, Кальварія, Минай, Підзамковий, Промисловий, Радванка, Станційний, Сторожниця, Цегольня, Червениця, Шахта.

Життя людей кам'яного віку засвідчено на Дайбовецькому, Радванському, Горянському підвищеннях — 100-12 тис. р. тому. Поселення новокам'яного, мідно-бронзового, раннього залізного віків (V–I тис. до н.е.) виявлені на правому березі р. Уж (вул. Загорська), у мікрорайонах Радванка, Горяни, Дравці, Доманинці. Знайдено 15 бронзових скарбів (зброя, знаряддя праці, прикраси, побутові речі), датовані II – поч. I тис. до н.е. З появою у Карпатській улоговині кочівників-кімерійців (VIII ст. до н.е.) виникли укріплені поселення. В Ужгороді городище виникло на пагорбі, оточеному р. Уж та її допливами. Починаючи з раннього залізного віку, він став центром округи.

У 3-1 ст. до н.е. території активно розвивалися у зв'язку з появою кельтів, що знали чорну металургію, залізобудування, гончарне, ювелірне ремесла. Перша половина I тис. н. е. представлена селищами римсько-провінційної та пшеворської культур (вул. Загорська і Капушанська, мікр. Горяни, Дравці, Доманинці, Радванка). У побут увійшли кружална кераміка, римські монети і прикраси.

У 5-7 ст. н.е. тут проживали носії празької культури. У 8-9 ст. відомо про територіальні одиниці карпатських хорватів «Славинії», зокрема з центром в Ужгороді, до яких входили селища, виявлені в межах міста (мікр. Галагов, Радванка, Горяни, Доманинці) та в його околицях (села Галоч, Кам'яниця, Коритняни, Великі Лази, Оноківці, Оріховиця, Холмок та ін.).

У 9 ст. Ужгород стає середньовічним містом. Навколо городища-замку об'єдналися прилеглі селища. На первісне місцезонавання городища претендують рівнозначні за насиченістю пам'ятками Горяни (біля ротонди) і Замкова гора в центрі міста. Коли прийшли угорські племена (кін. 9 ст.), Ужгород був центром однієї з

хорватських «Славиній», що існували у Верхньому Потиссі та входили до зони впливу Болгарської держави.

У хроніці кін. 12 ст. «Діяння угорців» йдеться про дуку (князя) Лаборця, що підлягав болгарському хану Салану, тобто царю Сімеону (893–937). Здобувши Мукачево 903, угорська кіннота направилась до граду Унг. Лаборець утік у напрямку Земплинського замку. Угорці наздогнали його і повісили біля річки, що відтоді зветься Лаборець. Сучасні дослідники вважають цей сюжет вимислом літописця.

Перший король Угорщини Стефан (1000–1038) за болгарським адміністративним взірцем утворив комітати (жупи), осередками яких стали слов'янські гради-замки а Унгвар (Ужгород) став центром комітату Унг. На Замковій горі було споруджено замок, обнесений валом, ровом та дерев'яним частоколом. Він став королівською фортецею. Унікальною пам'яткою архітектури європейського значення є Горянська ротонда (храм св. Анни 11 ст.).

Замок Унг з поселенням Унгвар у 12 ст. був відомим торговим осередком Угорського королівства, регіональним католицьким центром. У 1241–1242-х рр. місто пограбували і зруйнували монголи. Король Бейла IV (1235–1270) вимушений підняти країну з руїн. 1318 король Карл Роберт подарував Ужгород франко-італійським графам Другетам. Ними було споруджено кам'яний замок, від якого мало що збереглося. На замковому подвір'ї не пізніше 1248 звели римо-католицький костел св. Юрія, що належав до юрисдикції Егерського архієпископа. Починаючи з 1252, від архідиякона Маршульфа, відомі імена священників храму. 1400 р. згадано першу школу при костелі.

Карта м. Ужгорода, кін. 17 ст.

Храм св. Юрія знищила пожежа 1728 р.

У 6-7 ст. замковий храм не раз змінював конфесійну належність. Володар замку і міста Гашпар Другет ставши реформатом (кальвіністом), почав переслідувати католиків. Так, у 1556 місце католицького пастора храму вже зайняв реформатський пресвітер. З поверненням до католицизму Другети стали прибічниками Габсбургів. У 1609 Юрій Другет віддав

Ужгородський храм католикам, а 1613 заснував єзуїтську колегію і монастир у Гуменному. У 1640 його нащадки перевели колегію в Ужгород, де звели для неї будівлі у західній частині Замкової гори, зокрема невелику Хрестовоздвиженську церкву в стилі раннього бароко. У 1732–1740-х рр. єзуїти спорудили новий костюл у пізньобароковому стилі, теж посвячений Здвиженню Чесного Хреста. Після розпуску ордену єзуїтів церква перейшла Мукачівській греко-католицькій єпархії, а в 1779 була перебудована на кафедральний собор.

1631 в Ужгороді налічувалось 32 садиби дворян і вільних громадян, 206 кріпацьких дворів, де загалом мешкало до 1,2 тис. осіб. Ремісники об'єднувалися в цехи. 1608 Валентин Другет наділив привілеями цех чоботарів, 1630 Іван Другет – ювелірів. 1665 отримали привілеї фельдшери і цирульники, 1669 – шевці.

1675 місто одержало самоуправління.

На відомій нині найдавнішій печатці Ужгорода (1561), діаметром 35 мм, на щиті зображено галузку з чотирма пелюстками, шестикутну зірку та літери вгорі «WNG» – тогочасне написання слова «Ung». Символіка печатки Ужгорода 1635, діаметром 36 мм, відобразила характерне заняття мешканців – виноградарство. На ній зображено виноградний кущ з трьома лозами і двома гронами. Два крайні пагони посередині перехрещуються, кожен пагін має по листку, а з двох крайніх звисає по грону. На круглій печатці напис латинікою: «SIGILLUM CIVITATIS DE UNG ANNO 1635» (печатка міста Ужгорода року 1635). В історії геральдики міста цей варіант емблеми став остаточним.

Перший герб Ужгорода датується 1701: на синьому тлі щита барокового стилю зображено, як із зеленого ґрунту проростає виноградна лоза, з двома золотими гронами і трьома зеленими листками. У 1880-х рр. цісарським урядом затверджено новий герб: на червоному щиті — зелений виноградний кущ з трьома лозами і двома золотими гронами. 1905 герб Ужгорода знову змінено, де на синьому тлі з зеленої землі проростають три виноградні лози, з яких звисають два золоті грона, а з усіх трьох лозин — по одному виноградному листку.

24 квітня 1646 у замковому храмі св. Юрія було підписано Ужгородську унію, коли 63 православні священики присягнули Папі Римському перед Егерським єпископом Юрієм Якушичем, братом Анни (що була вдовою після смерті Івана Другета). Костел став історичною пам'яткою міста. Навесні 1684 повсталі угорські дворяни на чолі з графом Імре Текелі захопили Ужгород, а 14 квітня стратили його власника Сигизмунда Другета, обірвавши династію графів Другетів, що володіла Ужгородом й околицею від 1318. Так більша частина нерухомості Другетів відійшла державі. Граф Міклош Берчені, одружившись на Христині Другет, викупив у казни Ужгородський замок і зайнявся його відбудовою, найнявши для цього французького інженера Ла Мавре. Споруда постала у ренесансно-бароковому стилі, а над готичною навою й апсидою костелу з'явилися барокові вежі. У 1728 костел згорів, а в 1762 його остаточно розібрали. У 1987-1989-х рр. фундамент церкви розкопали археологи і його залишки можна побачити на території поблизу замку.

У 1631–1691-х рр. через війни кількість будинків в Ужгороді зменшилася з 237 до 221, з яких 45 були незаселені. Тут мешкала понад 1 тис. осіб. Ужгород був ремісничим містом, де займалися й виноградарством, садівництвом, городництвом, скотарством. У 1690 — 106 господарів володіло 156 виноградниками, які щорічно давали в середньому 528 бочок вина. У 1691 в Ужгороді 10 вулиць отримали характерні назви: Замкова, Ринкова, Мостова, Вовняна, Соляна, Циганська, Млинна, Цегольнянська, Ватна, Цвинтарна. Всі вони розташовувалися на правому березі Ужа, за винятком Циганської (нині Мукачівська). «За рікою» знаходилася, очевидно, одна з корчм, згадана як «Гостиниця». Згодом тут звели готель «Чорний Орел». На плані міста 1800 вказано 698 садиб на 15-ти правобережних вулицях і 6-ти лівобережних.

З опису замку від 26 червня 1691 відомо що перед його воротами знаходилися міст через широкий сухий рив і дерев'яна огорожа (паланка) з двома входами, «гусарський замок», де у трьох помешканнях жили піхотинці. У кам'яному замку було зведено будівлі для вояків, коней, провіанту. У мурованій церкві ховали членів родини Другетів. На п'яти бастіонах стояли гармати. Посередині замкової території височіли двоповерхові палати (центральный замок). Оточували замковий комплекс п'ять парків-садів: Квітковий (праворуч Замкової вулиці), Луговий та Журавлиний (в околиці Радванки), під самим замком — Звіриний і сусідній з ним — Голубиний.

Війна трансільванського князя Ференца II Ракоці проти Габсбургів (1703–1711) охопила й Ужгород. Власник Ужгородського замку Берчені, будучи прихильником

Ракоці, став на його бік. 17 вересня 1703 в облогу було взято Ужгород, а 17 березня 1704 — і замок, якого австрійці повернули лише 15 травня 1711. Після війни замок конфіскувала держава.

У 17-18 ст. Ужгородом управляла рада (senatus) з функціями міського суду. Її очолював виборний староста, що звався «головним суддею» (judex primarius). Рада складалася з 12 виборних присяжних засідателів (jurati assessores). Паралельно існувала замкова влада: каштелян, управитель, рахівник, палацовий суддя, тюремщик, ключник та ін.

Від середини 18 ст. Ужгород мав статус «містечка сільського типу», згодом — «казенного урбаріального містечка». Міська казна заперечувала право Ужгорода на виборний магістрат. Його надано тільки 1837. Ратуша 1900 перейшла в колишнє приміщення гімназії (нині торговельно-економічний коледж). 1860 Ужгород отримав право вибирати міську владу і старосту (головного суддю) терміном на 6 років. Від 1870 до міської ради входили староста, головний міський нотар, 12 радників, міський прокурор (юрисконсульт), головний міський лікар, поліцейський капітан (начальник міської поліції). Міська дума складалася з 136 членів, половина з яких була найбільшими платниками податків.

У другій половині 18 ст. Ужгород відіграв важливу роль в австро-польській торгівлі, зокрема вином. У місті діяла митниця. У 1776 австрійська правителька Марія Терезія передала майно єзуїтської колегії та Ужгородський замок Мукачівській греко-католицькій єпархії. А в замку розмістили духовну семінарію.

Євреї в Ужгороді вперше згадуються 1690 як орендарі, продавці горілки, пива та меду. Тоді в місті мешкало всього дві-три єврейські родини, а 1766 — вже 93 особи. Після поділу Польщі 1772, коли Галичина відійшла до Австрії, число єврейського населення у місті значно зросло. Наприкінці 19 ст. їх було 2,5 тис. осіб. У 1792 єврейська громада відкрила школу для хлопчиків на вул. Солянній (нині А.Волошина).

Наприкінці 18 ст. за державною програмою до міста переселилося 20 родин німецьких колоністів. Для них було виділено землі (нині вул. Швабська). «Швабська урбаріальна община» володіла також лісом поблизу с. Горяни.

1751 до греко-католицької парафії Ужгорода належало 84 домогосподарства. Парафія мала кам'яну церкву з трьома вежами 1678, що стояла з північного боку замку (вул. Добрянського). Нова парафіяльна церква зведена 1802 на Цегольні (вул. Висока). До неї було приписано 866 вірників, зокрема і 42 православних — греків, які на початку 18 ст. втекли з Македонії від переслідувань турків. В Ужгороді вони займалися торгівлею і поступово асимілювалися.

Крім замкового, діяв парафіяльний костел, що в 17 ст. стояв у передзамчі та був зруйнований при облозі. 1699 костел знаходився вже на вул. Солянній (нині А.Волошина). Сучасний костел св. Юрія, що в центрі старого міста, було зведено у 1762-1766-х рр. в стилі пізнього бароко, а 1820 на його вежі встановлено міський годинник.

У 1823-1828-х рр. на відрозі Кадубецького гірського масиву, що з півночі нависає над містом, римо-католицька громада спорудила комплекс «Страсті Господні, йдучи на Голгофу» (Кальварію) з 12 каплиць, що розмістилися обабіч шляху від підніжжя до вершини гори. Найбільша каплиця споруджена 1826 в стилі пізнього бароко. За радянської влади її перебудували і передали Ужгородському держуніверситету. І нині вона слугує лабораторією космічних досліджень УжНУ.

1775 на вул. Великій (нині А.Волошина) збудовано комітатський будинок, який не зберігся, проте залишилася ефектна в'їзна брама, а в 1930-х рр. на його місці виросла модерна будівля Земледільської крайової комори. Нова пізньобарокова споруда Ужанського комітату, збудована у 1809, нині прикрашає історичну частину міста, тут розміщений Закарпатський художній музей ім. Й. Бокшая (пл. Жупанатська) та ряд громадських організацій і спілок.

1840 замість латинської в Ужгороді офіційною мовою стала угорська, яка з 1844 стала обов'язковою для навчання і викладання в школах. Мукачівська греко-католицька єпархія користувалася церковно-слов'янською мовою. 1850 вулиці Ужгорода вперше позначили руськими (українськими) написами, а через два роки їх замінили угорськими. Тоді вперше Унгвар став Ужгородом. Проте ця назва стала офіційною тільки після входження краю до Чехословаччини у вересні у 1919.

У 1840-1848-х рр. в Ужгороді запрацювали три фабрики: суконна, сірникова, каолінова. У місті вже діяли валяльня, млин, лісопильня. 1886 була введена в експлуатацію меблева фабрика «Мундус», продукція якої експортувалася до Німеччини, Італії та Франції. 1897 відкрився металообробний завод. Випускали продукцію друкарня, цегельно-черепичний завод «Керамос», каменедробильний завод «Граніт», кахельна фабрика, кілька млинів, маргариновий і горілчаний заводи.

До 1850-х рр. вулиці та площі міста не мали бруківки, за винятком майданчика, вимощеного 1806 перед гімназією. 1855 забрукували Великомоствову і Маломоствову вулиці, 1870 — Радванську (нині Мукачівська) і Собранецьку. Паралельно проклали каналізацію — напівсферичний рів (розмір 50 x 50 x 40 см), обмурований річковим камінням. 1886 вчитель Стефан Лаудон заклав дендропарк екзотичних рослин (нині сквер біля дитячої міської лікарні).

У 1860-х рр. прокладено канал старицею річки Уж від с. Невицькоє, що отримав назву Малого Ужа. Тут запрацювали лісопилка, валяльня, млин. У 1930-х рр. русло засипали, а в межах міста (вул. О. Фединця) вимостили.

У 1872 залізницею було сполучено Ужгород з Чопом, а 1904 – Ужгород і Великий Березний. 1906 через Ужоцький перевал залізниця з'єднала Ужгород зі Львовом. 1912 збудована залізниця Ужгород–Ваяни (Словаччина). У 1914–1916-х рр. з Ужгорода (мікр. Радванка) побудована вузькоколія до с. Анталовці. Її демонтували в 1950-х рр.

1897 встановлено телеграфний зв'язок між Ужгородом і Будапештом. У вересні 1902 в Ужгороді запустили першу електростанцію.

На початку 20 ст. в Ужгороді діяли католицька, реформатська, греко-католицька, єврейська школи, гімназія, учительські чоловіча й жіноча семінарії, греко-католицька духовна семінарія, неповні середні дівочі школи – «Будинок Гізели» і «Будинок Марії», дитячий садок. 1902 засновано бібліотеку, а 1904 — державну школу-інтернат для глухонімих.

1781 коштом казенної домінія було споруджено кам'яне приміщення фортечного типу з амбарними сховищами для пивоварні (нині вул. Ф. Ракоці, 2), яке з плином часу

перебудували на готель «Совине гніздо», при якому в 1866 заснували театр, що в 1903 згорів. Відтак, у 1907 новий театр звели на нинішній пл. Театральній. У 1921–1929-х рр. тут діяв перший у краї український професійний театр, який протягом трьох років (1921–1923) очолював відомий актор і режисер Микола Садовський.

Поруч 1904 виросла синагога Ашкеназі в мавританському стилі. З єврейських споруд у

1908 на набережній Ужа збудували синагогу хасидів та мікву поруч неї. У цей же період на вул. Доманинській збудували двоповерхові казарми з шпиталем і господарськими будівлями, які й сьогодні діють за прямим призначенням, а на вул. Капушанській у 1908–1916-х рр. – три корпуси лікарні: епідемічний, хірургічний, психіатричний. Останній на 260 ліжок. Нині це цілий комплекс медичних споруд. 1912 на правому березі Ужа виникла імпозантна споруда василіанського монастиря (нині фізичний факультет УжНУ).

Для захисту лівобережжя від паводків 1868 вимурували стіну біля дерев'яного моста, та паводок 1893 їх зніс. У 1896–97-х рр. споруджено залізний міст, що прослужив до 27 жовня 1944, коли його підірвали угорські вояки. Щоб укріпити майданчик для будівництва синагоги у 1904 було збудовано нову стіну з тесаних каменів, що слугує надійним захистом від повені понині.

У 1860 в Ужгороді проживало 9,8 тис. осіб, 1911 – 16,8 тис., 1930 – 24,7 тис. На початку 1941 в місті налічили 35,3 тис. осіб, однак наприкінці 1944 через війну населення зменшилося вдвічі.

У 1919–38-х рр. Ужгород був адміністративним центром Підкарпатської Русі – регіону в складі Чехословаччини. За нового уряду проведено регуляцію русла Ужа. 1924 введено в дію цегельно-керамічний завод, 1929 споруджено летовище, а 1932 – нову електростанцію, водогін та каналізацію. На правому березі Ужа виріс модерний квартал Галагов з будівлями у стилі функціоналізму земського уряду, суду, поліції, жандармерії, банку, пошти, школи та житловими будинками. 1937 квартал з'єднали з лівобережжям залізобетонним мостом ім. Т.Масарика. Площі, вулиці, тротуари вимостили каменем. Виник квартал приватних котеджів на нинішній вул.І.Фірцака, а на вул. Сільвая вирости типові дерев'яні житлові будинки (Мала Прага). 1928 на пл. Другетів зведено триповерховий Народний дім товариства «Просвіта», де розміщувалися музей, бібліотека, кінотеатр «Уранія».

Відповідно до рішення Віденського арбітражу від 2 листопада 1938, Ужгород відійшов до складу Угорщини. Перед колишньою будівлею «Просвіти» 27 червня 1943 було встановлено пам'ятник Івану Другету (металева скульптура у повний зріст з мечем у правій та книжкою у лівій руці, лицем спрямована на захід), який 1328 став власністю Ужгорода. Цю скульптуру демонтували, місце заасфальтували після 27 жовтня 1944, коли Ужгород став радянським. 12 листопада 1944 в кінотеатрі «Уранія» ужгородці висловилися за возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. 29 червня 1945 підписано відповідний радянсько-чехословацький договір. 19 липня 1945 засновано Ужгородський державний університет. Було засновано низку освітніх і культурних установ, зокрема Закарпатський краєзнавчий музей, що розмістився у замку.

Радянський період позначений в Ужгороді однотипним будівництвом малогабаритних будинків, т. н. «хрущовок», які щільно розмістилися уздовж проспекту 40-річчя Жовтня (нині проспект Свободи) і прилеглих вулиць. У 1960–1970-х рр. в східній частині міста, обабіч вул. Ю. Гагаріна виник промисловий квартал з великими корпусами заводів — механічного, машинобудівного, побутової хімії, залізобетонних виробів тощо. 1976 збудовано один з найбільших в СРСР завод газотранспортних турбоустановок «Турбогаз», а 1979 розпочато будівництво також одного з найбільших в СРСР заводу електродвигунів. У 1970-80-х рр. у південно-західній частині (вул. Минайська, Капушанська) та у мікр. Шахта вирости квартали житлових будинків зручнішого планування. На лівобережжі домігантою поміж житлових багатоповерхівок став 14-ти поверховий готель «Закарпаття», зведений угорськими будівельниками в стилі функціоналізму напередодні Олімпіади у Москві 1980.

Від 1947 дитяча вузькоколійка довжиною 1,2 км з'єднала центр міста (пл. Театральна) з Підзамковим парком. У 1965-1970-х рр. за стінами замку на площі 4 га виріс один з перших скансенів України — Закарпатський музей народної архітектури і побуту. 1969 відкрито телерадіоцентр. 1981 до території Ужгорода віднесено села Дравці, Горяни, Доманинці. 1982 населення міста перевищило 100 тис. осіб. У 1987 на фасадній стіні Ужгородської середньої школи №1 ім. Т.Шевченка (почесне ім'я з 1953, нині лінгвістична гімназія) встановлено меморіальну таблицю з горельєфом Т. Шевченка скульптора Івана Маснюка.

Після 1991 в Ужгороді розгорнулося приватне індивідуальне будівництво як у центрі, так і на околицях, з'явився новий мікрорайон Червениця. Переважно це котеджі, перевантажені еkleктичними деталями, оточені високими парканами або кам'яними стінами з вхідними воротами і кованими мереживними решітками. 1992 в Ужгороді утворено Інститут електронної фізики НАН України.

В Ужгороді обліковано 5 пам'яток архітектури, що ввійшли до Державного реєстру національного культурного надбання України, налічується 130 пам'яток місцевого значення: 14 — архітектури, 93 — історії (47 будівель, 46 могил, меморіальних таблиць, місць поховань), 23 — монументального мистецтва. До Державного реєстру нерухомих пам'яток України, як пам'ятки культурної спадщини національного значення, занесені пам'ятники — «Україна-визволителям» (1970), художникам Й.Бокшаю й А.Ерделі (1993).

Джерела і література

Вирон С. Ужгород. Путешествие по памятным местам еврейской истории. — Ужгород, 2009. — 40 с.; Гранчак И., Палёк В. Город над Ужем. — Ужгород: Карпати, 1984. — 208 с.; Історія Ужгорода / Кер. автор. кол. Г. Павленко. — Ужгород: Патент, 1993. — 221 с.; Кобаль Й. Ужгород відомий і невідомий. — Вид. 2-ге, випр. — Львів: Світ, 2008. — 196 с.; Куликовський В., Мариконь Б. Печатки, герби міст і сіл Закарпаття. — Ужгород, 2010. — С. 95-96; Мій Ужгород. Підручник для 5 класу / Упоряд. Ф. Брецько. — Ужгород, 2004. — 142 с.; Панченко В. Герби міст Ужанської землі // Науковий світ. — 2003. — № 12. — С. 22-23; Сова П. Прошлое Ужгорода. — Ужгород, 1937. — 312 с.; Стратегія розвитку міста Ужгород до 2015 року. — Ужгород, 2008. — 102 с. Доступ: rada-uzhgorod.gov.ua/download/stratigija-2015.pdf; Федака С. Ужгород крізь віки. — Ужгород: Патент, 2010. — 295 с.; Федака С. Ужгород: роки і люди. — Ужгород: Ліра, 2013. — 246 с.; Філіппов О. 50 нових легенд про Ужгород і Закарпаття. — Ужгород: Ліра, 2013. — 38 с.

Роман Офіцинський